

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(3): 1680-1705, doi: 10.11616/asbi.1328424

Türkiye’de Faaliyet Gösteren Faizsiz Finans Kurumlarının Yönetişim Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma*

A Study on Governance Practices of Islamic Financial Institutions Operating in Turkey

Berrin KARACAER¹ , Ganite KURT²

Geliş Tarihi (Received): 17.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 15.08.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Faizsiz finans kurumları (FFK)’nın tüm faaliyetlerinin fıkhi ilkeler çerçevesinde yürütülmesinin gerekmesi, özgün bir fıkhi yönetim sisteminin geliştirilmesi ihtiyacı ile sonuçlanmıştır. Çalışmanın amacı İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (AAOIFI), İslami Finansal Hizmetler Kurumu (IFSB) standartları ve mevcut düzenlemeler çerçevesinde Türkiye’deki fıkhi yönetim uygulamalarını; i) Fıkhi Yönetişime Yönelik Yaklaşımlar, ii) Danışma Komitesinin Rollerini, iii) Danışma Komitesi Üyelerinin Nitelikleri, iv) Operasyonel Prosedürler ve v) Fıkhi Yönetişimin Gelişimine Yönelik Görüş ve Öneriler olmak üzere beş üst başlıktan oluşan bir yaklaşımla araştırmak ve analiz etmektir. Bu amaçla nitel araştırma yönteminin bir parçası olarak FFK’ların kurumsal yönetim alanında yer alan katılımcılarla yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bulguları belirlenen alanlarda fıkhi yönetim uygulamalarında bir takım zayıflık ve eksiklikler olduğunu ortaya koymaktadır. Son olarak ampirik analizlere dayalı olarak, Türkiye’deki fıkhi yönetim sistemini geliştirmek amacıyla önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, Faizsiz Finans Kuruluşları, Fıkhi Yönetişim, Fıkhi Danışma Kurulu, Fıkhi Uyum

&

Abstract: The necessity for all activities of Islamic financial institutions (IFIs) to be carried out within the framework of Islamic principles has resulted in the need to develop a unique Shariah governance system. The aim of the study is the Shariah governance practices in Turkey within the framework of Accounting and Auditing Organization of Islamic Financial Institutions (AAOIFI), Islamic Financial Services Board (IFSB) standards and current regulations; i) Approaches to Shariah Governance, ii) Roles of the Advisory Committee, iii) Qualifications of Advisory Committee Members, iv) Operational Procedures, and v) Opinions and Recommendations for the Development of Shariah Governance, with an approach consisting of five headings. For this purpose, semi-structured interviews were conducted with the participants in the corporate governance field of IFIs as part of the qualitative research method. The findings of the study reveal that there are some weaknesses and deficiencies in the fiqh governance practices in the determined areas. Finally, based on empirical analysis, suggestions are made to improve the fiqh governance system in Turkey.

Keywords: Islamic Finance, Islamic Financial Institutions, Shariah Governance, Shariah Supervisory Board, Shariah Compliance

Atıf/Cite as: Karacaer, B., Kurt, G. (2023). Türkiye’de Faaliyet Gösteren Faizsiz Finans Kurumlarının Yönetişim Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1680-1705. doi: 10.11616/asbi.1328424

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* Bu çalışma Prof. Dr. Ganite KURT danışmanlığında yürütülen “Faizsiz Finans Kurumlarında Yönetişim ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Dr., Berrin Karacaer, İller Bankası A.Ş., bkaracaer@ilbank.gov.tr. (Sorumlu Yazar)

² Prof. Dr., Ganite Kurt, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ganite.kurt@hvbv.edu.tr.

1. Giriş

Faizsiz finans kavramı, genel olarak her türlü finansal faaliyet ve işlemin fıkhi kurallar çerçevesinde yürütüldüğü sistemi ifade etmektedir. FFK’larda kurumsal yönetim diğer bir deyişle fıkhi yönetim ise; FFK’ların faaliyetlerinde İslami ilke ve kurallara uygun hareket etmelerini sağlayan ve bunu denetleyen iç mekanizmaları ifade etmektedir. Ancak temel amacı İslam ahlakı ve değerleri ile faizsiz finansın sosyo-ekonomik işlevini teşvik etmek olan fıkhi yönetim açısından standartlaştırılmış evrensel bir modele ulaşılabilmiş değildir. Bununla birlikte mevcut literatür, fıkhi yönetim modelinin Batılı kurumsal yönetim anlayışından farklı, kendine has özellikleri olduğu konusunda fikir birliğindedir. Bu farklılık modelin tüm yönleriyle İslami ilkelere uygun şekilde dizayn edilmesi gerekliliğinden doğmaktadır. Etkin bir fıkhi yönetim modeli için, İslami ilkelere uygunluk hedefi ile finansal hedeflerin eşzamanlı ve uyumluluk içerisinde yürütülmesini sağlayacak Batılı kurumsal yönetim anlayışının ötesinde çok daha komplike bir yaklaşım gerekmektedir. Bu noktada sorunun temel kaynağı, FFK’ların konvansiyonel finans kurumlarının maruz kaldığı risklerin yanı sıra faizsiz finans sektörünün kendine has risklerine de maruz kalması ve bu risklerin yönetiminin yeni ve zor bir alan olmasıdır.

İslami ilkeleri temel alan özellikleri nedeniyle standart bir fıkhi yönetim modeli, geleneksel kurumsal yönetimden farklı bir takım yönetim yapıları gerektirmektedir. Fıkhi yönetimin iç unsurları fıkhi danışma kurulları, fıkhi uyum ve fıkhi iç denetim fonksiyonları iken; dış unsurları ise fıkhi dış denetim ve merkezi fıkhi danışma kurullarıdır. Her ne kadar bu yapılar fıkhi yönetim sürecinin parçası olarak genel kabul görse de İslami finans sektörünün büyümesi, İslami ürünlerin çeşitlenmesi ile ülke ve kuruluşların uygulama farklılıkları sonucu zamanla sektörde standardizasyon ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacın arkasındaki en büyük motivasyon kaynağı FFK’lar için son derece önemli olan fıkhi uyumsuzluk riski ve sonucunda oluşacak itibar kaybıdır. Kaldı ki İslami finansın konvansiyonel finans ile özünde aynı iken, yalnızca şeklen farklılıklar taşıdığı konusundaki tartışmalar halen devam etmektedir.

Standardizasyon çalışmaları yönünde atılan ilk adım AAOIFI’nin 1997 yılında “Fıkhi Danışma Kurulu-Atama, Oluşum ve Raporlama” başlıklı (1) nolu fıkhi yönetim standardını yayınlamasıdır. 2006 yılında IFSB’nin İslami finans kuruluşları için kurumsal yönetim ilkelerini yayınlamasıyla da İslami finans sektöründe standart belirleyici iki büyük organizasyon yerini almıştır. Fıkhi yönetim sistemine yönelik AAOIFI ve IFSB standartları değerlendirildiğinde bu iki organizasyonun fıkhi yönetime farklı açılardan yaklaştığı görülmektedir. AAOIFI, finansal raporlama gereksinimleri ve bireysel FFK’ların kurumsal düzeyde denetimi için en iyi uygulamaları geliştirirken; IFSB, öncelikli olarak İslami finansal ürünlerle ilişkili riskleri belirlemeye, yönetmeye ve açıklamaya odaklanan standartlar yayınlamakta ve ilgili yargı bölgelerindeki düzenleyicileri ve denetçileri hedef almaktadır (Fatmawati ve diğerleri, 2020). İki düzenleme arasındaki en büyük farklılık fıkhi yönetim sisteminin tanımıyla ilgilidir. IFSB bir fıkhi yönetim tanımı yaparken, AAOIFI böyle bir tanıma yer vermemiştir. Bir diğer göze çarpan nokta merkezi fıkhi danışma kurulunun yalnızca AAOIFI standartlarında düzenlenmiş olmasıdır. AAOIFI fıkhi danışma kurulunun görev süresi, üye sayısı, üyelerin atanması ve görevine son verilmesi, bağımsızlığı, ücretlendirilmesi, raporlama usulleri, ürün onay süreçleri, fıkhi iç denetim bulgularının takibi ve fıkhi dış denetim konularında ayrıntılı düzenlemeler getirirken, IFSB fıkhi danışma kurulu üyelerinin yetkinlik koşulları, meslek ilkeleri, çalışma usulleri ve kurulun etkinliğinin değerlendirilmesi konularında ayrıntılı ilkeler yayınlamıştır. AAOIFI ve IFSB’nin yönergeleri ve yönetim standartları resmi olarak bağlayıcı olmasa da, bu belgelerde yer alan ilkeler politika yapıcılar ve uygulayıcılar tarafından büyük ölçüde dikkate alınmaktadır.

Fıkhi yönetim Türkiye için de henüz çok yeni bir konudur. Yakın zamana kadar Türkiye’de katılım bankalarıyla diğer konvansiyonel bankalar arasındaki farkı belirgin şekilde ortaya koyacak hukuksal ve kurumsal bir yapı bulunmazken, fıkhi uygunluk güvencesi katılım bankalarının bünyesinde oluşturulan

danışma kurulları veya bu alanda hizmet veren kurumlardan danışmanlık alınması yoluyla güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Son yıllarda faizsiz finans sektöründe devletin etki ve ağırlığının artması, sektöre ilişkin kurumsal düzenlemelerin de hayata geçirilmesiyle sonuçlanmıştır. 2018 yılında katılım bankacılığının ve faizsiz finans sektörünün geliştirilmesi amacıyla birçok yeniliğe imza atılmıştır. Bunlardan ilki BDDK'nın 22/02/2018 tarih ve 7736 sayılı Kararı ile katılım bankacılığına ilişkin meslek ilke ve standartlarını belirlemek üzere TKBB bünyesinde Danışma Kurulu kurulmasına karar verilmesidir. Yine 2018 yılı içerisinde Danışma Kurulu'nun Oluşumu, Görev, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ yürürlüğe girmiştir. Bu tebliğin amacı; katılım bankacılığı faaliyetlerinin meslek ilke ve standartlarına uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak üzere TKBB nezdinde kurulan Danışma Kurulu'nun oluşumuna, çalışmasına ve görevlerine ilişkin usul ve esasları belirlemektir. Diğer önemli gelişme ise 14 Eylül 2019 tarihli Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ olmuştur. Bu Tebliğ ile müşterilerine finansman sağlayan katılım bankalarının faizsiz bankacılık ilke ve standartlarına uygun şekilde faaliyet göstermek üzere oluşturacakları yapı ve süreçlere ilişkin usul ve esaslar düzenlenmiştir. Son olarak; katılım bankaları, faaliyetlerinin faizsiz bankacılık ilke ve standartlarına uygunluğunu sağlamak amacıyla bünyesinde bir danışma komitesi tesis etmekle yükümlü tutulmuş ve danışma komitesinin çalışma usul ve esasları Tebliğ kapsamında düzenlenmiştir.

Çalışmanın amacı Türkiye'de fıkhi yönetim çerçevesinin kapsamını, yaklaşımını, genel şartlarını ve niteliksel özelliklerini ortaya koymaktır.

2. Araştırma Metodolojisi

Çalışmada nitel araştırma metodolojisi kullanılmıştır. Araştırma temel olarak görüşmeler yoluyla toplanan birincil verilere dayanmaktadır. Bu kapsamda Türkiye'de faizsiz finans sektörü içerisinde bulunan fıkhi yönetim alanında uzman yedi katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcılardan ikisi faizsiz finans sektörünün düzenleyici kurumlarında görevli uzmanlar iken; diğer beş katılımcı aktif olarak katılım bankalarının fıkhi uyum faaliyetlerinde yer alan, çeşitli katılım bankalarında en az sekiz yıllık tecrübesi bulunan yönetici pozisyonundaki uzmanlardan oluşmaktadır. Araştırma katılımcılarının seçiminde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklem büyüklüğünün, sektör katılımcılarının araştırmaya karşı isteksizlikleri nedeniyle küçük olduğu ancak, dağılım açısından Türkiye'deki faizsiz finans sektöründe faaliyet gösteren katılım bankalarını ve sektörün düzenleyici paydaşlarını temsil etmesi açısından yeterli olduğu düşünülmektedir. Görüşme sorularını tasarlarırken kilit bilgilendirici görüşme yaklaşımı tercih edilmiştir. Araştırma soruları belirli bir konuyu temsil edecek şekilde kodlama yöntemi ile oluşturulan beş bölüm ve 17 sorudan oluşmaktadır. Araştırma soruları ve kodlanmış hedefler arasındaki bağlantı Tablo: 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Sorular ve Amaçlanan Hedefler Arasındaki Bağlantı

Sorularla Bağlantılı Hedefler	Sorular
i. Fıkhi yönetime yönelik yaklaşımları araştırmak	S1-S4
ii. Danışma komitelerinin rollerini incelemek	S5-S7
iii. Danışma komitesi üyelerinin niteliklerini (bağımsızlık, yeterlilik, şeffaflık ve gizlilik) incelemek	S8-S13
iv. FFK'ların operasyonel prosedürlerini incelemek	S14-S16
v. Fıkhi yönetime yönelik diğer görüş ve önerileri değerlendirmek	S17

Yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen verilerin analizi kategorilere ayırma ve kodlamanın sistematik prosedürleri kullanılarak yapılmıştır. Kodlama sürecinde, katılımcıların verdikleri tüm cevaplar

beş kategoriye ayrılan araştırma soruları sırasını takip ederek (fıkhi yönetime yönelik yaklaşımların, danışma komitelerinin rollerinin, danışma komitesi üyelerinin niteliklerinin, operasyonel prosedürlerin ve fıkhi yönetime yönelik diğer görüş ve önerilerin değerlendirilmesi) betimsel olarak kodlanmıştır. Bu kodlamadan yola çıkılarak verilen cevaplar özetlenmiş ve her görüşme sorusu için bir tespit bulunulmuştur.

3. Araştırma Bulguları

3.1. Fıkhi Yönetime Yönelik Yaklaşımlar

Bu bölümde katılımcılara fıkhi yönetim sorunları, AAOIFI yönetim standartları, IFSB-10 düzenlemeleri ve faizsiz finasta zayıf fıkhi yönetim uygulamalarının etkisi hakkındaki görüşlerini incelemek için dört soru yöneltilmiştir.

Soru 1: Fıkhi yönetim konusunda karşılaştığınız temel sorun nedir?

Kodlama:

- (i) Kodlama 1: Düzenleyici ve denetleyici makamların işlevi;
- (ii) Kodlama 2: Düzenlemelerin kapsamı;
- (iii) Kodlama 3: Fıkhi kararlar ve
- (iv) Kodlama 4: FFK’ların yönetimi

Tespit: Düzenleyici ve denetleyici makamların işlevi, düzenlemelerin kapsamı, fıkhi kararlar ve FFK’ların yönetimi olmak üzere; uygun şekilde ele alınması gereken dört ana fıkhi yönetim sorunu bulunmaktadır.

Tablo 2: 1. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Düzenleyici ve Denetleyici Makamların İşlevi	Katılımcı 1	• Zaman zaman danışma komitesinin görevi anlaşılmıyor, gereken önem verilmiyor.
	Katılımcı 2	• Faizsiz kurumsal yönetim uygulamaları konusunda denetim eksikliği var.
	Katılımcı 5	• Düzenleyici daha çok makro perspektiften bakarken, FFK’lar mikro perspektiften bakar. Bu farklı bakış açıları çatışmalara ve danışma komiteleri üzerinde sorgulamalara yol açıyor.
2) Düzenlemelerin Kapsamı	Katılımcı 4	• Fıkhi karar süreci, bağımsızlık, şeffaflık gibi konular açık değil.
	Katılımcı 6	• Komite üyelerinin çoğunluğunun yurtiçi yerleşik olma gerekliliği, uluslararası tecrübelerin aktarılmasını engelliyor.
	Katılımcı 7	• Ana konu düzenleme eksikliği. • Düzenlemeler, yönetim sistemine ilişkin denetim ve incelemelerden oluşmalıdır.
	Katılımcı 5	• Üyelik atamasının iki ile sınırlandırılması, danışmanların eksikliği sorununa yol açabiliyor. FFK’lar, İslam hukuku konusunda uzman olmayan kişileri atadığında FFK’ların onları eğitmesi gerekir ve bu da zaman ve maliyet gerektirir.
3) Fıkhi Kararlar	Katılımcı 2	• Sadece forma değil, öze odaklanmak.

Tablo 2: 1. Soru İçin Kodlama (devamı)

Kodlama	Katılımcı	Cevap
3) Fıkhi Kararlar	Katılımcı 3	<ul style="list-style-type: none"> Danışma komitelerinin kararlarının standardizasyonu ve uyumlaştırılması. Fıkhi hükümlerdeki farklılıklarla ilgili sorunlar.
	Katılımcı 4	<ul style="list-style-type: none"> Tutarlılık sorunları
	Katılımcı 5	<ul style="list-style-type: none"> İslam bilginleri ile fiili uygulama arasında bir boşluk var.
	Katılımcı 6	<ul style="list-style-type: none"> Mezhepsel farklılıkların etkisiyle uluslararası İslami kurulların kararlarıyla örtüşmeyebiliyor.
	Katılımcı 7	<ul style="list-style-type: none"> Hükümlerin sektörün ihtiyaçları doğrultusunda değerlendirildiği oluyor.
4) FFK'ların Yönetimi	Katılımcı 1	<ul style="list-style-type: none"> Banka yetkililerinin ürünleri danışma komitesine açıklama konusundaki beceri eksikliği.
	Katılımcı 2	<ul style="list-style-type: none"> Yönetim, faizsiz finans konularının kapsamını anlayamayabiliyor.
	Katılımcı 5	<ul style="list-style-type: none"> Danışmana bazen belgeleri ve ürün ayrıntılarını incelemesi için yeterli zaman verilmeyebilir. İç denetim görevlilerinin yetersizliği.
	Katılımcı 7	<ul style="list-style-type: none"> Fıkhi konularda eksik yöneticilerin olması.

Soru 2: AAOIFI yönetim standartlarının benimsenmesinin fıkhi yönetim sorunlarını çözebileceğini düşünüyor musunuz?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Fıkhi yönetim sorunlarını olumlu bir şekilde çözer;

(ii) Kodlama 2: AAOIFI yönetim standartlarında bazı zayıflıklar ve kısıtlamalar vardır.

Tespit: AAOIFI yönetim standartları, fıkhi yönetim sorunlarını olumlu bir şekilde çözebilir, ancak bazı zayıflıklar ve kısıtlamalar bulunmaktadır.

Tablo 3: 2. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Fıkhi yönetim sorunlarını olumlu bir şekilde çözer.	Katılımcı 2	<ul style="list-style-type: none"> Evet, danışmanların nitelikleri gibi bazı temel sorunları çözer.
	Katılımcı 3 ve 4	<ul style="list-style-type: none"> Kısmen evet.
	Katılımcı 7	<ul style="list-style-type: none"> Kesinlikle AAOIFI yönetim standartlarını benimsemek doğru yönde atılmış bir adım olacaktır.
2) AAOIFI yönetim standartlarında bazı zayıflıklar ve kısıtlamalar vardır.	Katılımcı 1	<ul style="list-style-type: none"> FFK'lar genelinde aynı standartlar kullanılarak bazı yönetim sorunlarını çözebilir. Ancak, uygulama açısından, yine de ülkenin İslami finans sektörünün yapısına, politikalara, düzenlemelere ve ayrıca çeşitli piyasa aktörlerinin hazır olup olmamasına bağlı olacaktır.

Tablo 3: 2. Soru İçin Kodlama (devamı)

Kodlama	Katılımcı	Cevap
2) AAOIFI yönetim standartlarında bazı zayıflıklar ve kısıtlamalar vardır.	Katılımcı 5	• AAOIFI yönetim standartlarının kabul edilmesi tamamen yeterli denilemez, ancak bu, fıkhi yönetim konularını çözmeye yönelik iyi bir adım ve çabadır. İyi bir referanstır.
	Katılımcı 6	• Bunu benimsemek bir seçenek olmalıdır. Yasal ortam nedeniyle kendi standartlarımızın geliştirilmesi gerekir.

Soru 3: IFSB-10 hakkındaki görüşünüz nedir?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: IFSB-10 kapsamlı iyi bir kılavuzdur;

(ii) Kodlama 2: Uygulanması için bazı zorluklar vardır.

Tespit: IFSB-10 iyi bir kılavuzdur ancak uygulanmasıyla ilgili bazı zorluklar bulunmaktadır.

Tablo 4: 3. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) IFSB-10 kapsamlı iyi bir klavuzdur.	Katılımcı 1	• Oldukça kapsamlıdır.
	Katılımcı 3	• Doğru yönde bir adım.
	Katılımcı 6	• AAOIFI yönetim standartlarıyla bazı benzerlikleri vardır. Fıkhi yönetim sistemi için ana referans olabilir.
	Katılımcı 7	• Daha fazla iyileştirme amacıyla FFK'ların izlemesi gereken iyi bir kılavuzdur.
	Katılımcı 5	• Benim görüşüme göre, IFSB-10, danışma komitelerinin FFK'lardaki işlevlerini ve rollerini güçlendirmek için hazırlanmış iyi bir standarttır.
2) Uygulanması için bazı zorluklar vardır.	Katılımcı 2	• Farklı hukuk sistemlerinde fıkhi kurumsal yönetim konusuna farklı yaklaşımlar olmalıdır.
	Katılımcı 4	• İyi bir kılavuz, ama uygulamak için birçok zorluk var. • IFSB için zorluk, yönergelerin farklı yargı alanlarında kabul edilebilir olup olmadığı konusuna ilişkindir.

Soru 4: FFK'lar üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak zayıf fıkhi yönetim uygulamalarına atfedilebilecek başarısızlıklar ve etkileri nelerdir?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: İslami değerlerin teşvik edilmemesi;

(ii) Kodlama 2: FFK ile danışma komitesi arasındaki iletişim boşluğu ve

(iii) Kodlama 3: FFK'ların imajı, güvenilirliği ve itibarı üzerindeki etkisi

Tespit: İslami değerlerin teşvik edilmemesi, FFK ile danışma komitesi arasındaki iletişim eksikliği nedeniyle FFK'ların imajının, güvenilirliğinin ve itibarının zedelenmesi gibi riskler bulunmaktadır.

Tablo 5: 4. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) İslami değerlerin teşvik edilmemesi	Katılımcı 2	<ul style="list-style-type: none"> Benim gözlemim, FFK'ların amacının kâr elde etmek ve müşteri memnuniyetini en üst düzeye çıkarmak olduğu yönünde. İslami değerlerde eksiklik var. Asgari bir İslami değerler standardına sahip olmamak.
	Katılımcı 5	<ul style="list-style-type: none"> İslami kurulların başarısızlığı, saf ve orijinal İslami ürünlerin formüle edilmesinde girdi sağlayamamaktır. Şu anda mevcut ürünler genelde geleneksel ürünleri taklit ediyor.
	Katılımcı 7	<ul style="list-style-type: none"> İslami değerlerin korunması, FFK'ların ve onların itibarının bel kemiğidir.
2) FFK ile danışma komitesi arasındaki iletişim boşluğu	Katılımcı 2	<ul style="list-style-type: none"> İslami kurullar ile FFK'lar arasındaki iletişimin zayıflığı.
	Katılımcı 3	<ul style="list-style-type: none"> Bazen, FFK'lar, komite üyelerinin söylediklerini dikkate almazlar. Fıkhi hükümler gerektiği gibidir ancak uygulamada sorunlar olabilir. Bu nedenle geçmişte FFK'ların İslama uymadığı durumlar oldu ve bu gerçekten etik dışıydı.
	Katılımcı 4	<ul style="list-style-type: none"> Komite ancak FFK tarafından ilgili tüm bilgi paylaşırsa, sağlam İslami hükümlere varabilir.
3) FFK'ların imajı, güvenilirliği ve itibarı üzerindeki etkisi	Katılımcı 1	<ul style="list-style-type: none"> Kötü yönetimin etkisi komite üzerinde değil, İslami finans sektörü üzerinde olacaktır.
	Katılımcı 2	<ul style="list-style-type: none"> Fıkhi uyum, FFK'ların itibarı için son derece önemlidir.
	Katılımcı 6	<ul style="list-style-type: none"> Etki daha çok İslami kararlar, dolayısıyla da FFK'lar üzerindedir.

3.2. Danışma Komitesinin Rollerini

Katılımcılara danışma komitesinin rollerine yönelik üç soru yöneltilmiştir. İlk soru katılımcıların danışma komitesinin işlevine ilişkin anlayışlarını araştırırken, ikinci soru fıkhi açıdan uygun ve fıkıh temelli finans teorileri hakkındaki görüşlerini araştırmaya yöneliktir. Üçüncü soru ise danışma komitesinin algılanan rolüne yönelik olup, danışma komitesinin kararlarını verirken sosyal boyutu dikkate alma eğilimindeki algıyı ölçmeyi sağlamaktadır.

Soru 5: Danışma komitesinin görevleri nelerdir?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Danışmanlık Görevi;

(ii) Kodlama 2: Danışmanlık ve Denetleme Görevi

Tespit: Denetim komitesinin, FFK’larda hem danışmanlık hem de denetleme görevi bulunmaktadır.

Tablo 6: 5. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Danışmanlık Görevi	Katılımcı 1	<ul style="list-style-type: none"> • İslami konularında ve bazen başka konularda tavsiyelerde bulunmak.
	Katılımcı 4	<ul style="list-style-type: none"> • FFK’ların tüm işlerinde İslami uyum için görüş bildirmek. • Tüm görüşler güvenilir kanıtlarla desteklenmeli. • Ürünler için danışmanlık rolü sağlamak.
2) Danışmanlık ve Denetleme Görevi	Katılımcı 2	<ul style="list-style-type: none"> • Danışmanlık, eğitim, ürün onayı ve ürün incelemesi. • Tüm işlemleri ve ürünleri İslam ahlakına uygun olarak onaylamak.
	Katılımcı 3	<ul style="list-style-type: none"> • İslami uygunluk için operasyonları ve ürünleri denetlemek. • Danışmanlık ve denetleme. • Fıkhi uyum konusunda tavsiyelerde bulunmak.
	Katılımcı 5	<ul style="list-style-type: none"> • FFK tarafından sunulan tüm ürün ve hizmetleri incelemek, onaylamak. Bu nedenle, kurulun tüm ürün programı belgeleri, ürün geliştirme belgeleri ve diğer benzer belgeleri periyodik olarak gözden geçirme görevi vardır. • FFK’ların işleyişini incelemek ve İslama uygun olmasını sağlamak. • Tüm pazarlama materyalleri, reklamlar ve broşürler dahil olmak üzere tüm yasal sözleşmeleri, anlaşmaları ve belgeleri gözden geçirmek ve onaylamak.
	Katılımcı 6	<ul style="list-style-type: none"> • Danışmanlık ve düzenli fıkhi denetim. • Ürün geliştirmek ve ürün uygulamasını denetlemek.
	Katılımcı 7	<ul style="list-style-type: none"> • FFK’lara İslami konularda tavsiyelerde bulunmak ve İslama uygunluğu sağlamak için ürün ve hizmetleri denetlemek. • Onay gerektiren çeşitli belge türlerini incelemek. • FFK personeline İslam hukuku, İslami finans/bankacılık gibi konularda konferanslar veya sunumlar yapmak.

Soru 6: “Fıkhi açıdan uygun finans İslam hukukuna uygun olmakla birlikte mutlaka İslam’ın ruhuna uymayabilirken; fıkıh temelli finans İslam’ın amacına ve ruhuna sıkı sıkıya bağlıdır.” Bu ifadeden yola çıkarak fıkhi açıdan uygun ve fıkıh temelli finans konusundaki fikirleriniz nelerdir?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Fıkhi açıdan uygun ve fıkıh temelli finans arasında fark yoktur;

(ii) Kodlama 2: FFK’lar fıkıhın yasal ve mekanik yönlerinin ötesine bakmalıdır.

Tespit: Katılımcıların bir kısmı, fıkhi açıdan uygun ve fıkıh temelli ürün ve hizmetlerin aynı olduğunu düşünürken, geri kalanı FFK’ların fıkhi uyumdan daha büyük meselelerle ilgilenmesi gerektiğini vurgulayarak farkı kabul etmiştir.

Tablo 7: 6. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Fıkhi açıdan uygun ve fıkıh temelli finans arasında hiçbir fark yoktur.	Katılımcı 1	<ul style="list-style-type: none"> • İslam'a uygunluk, İslami ilkelerle ilgili her şey anlamına gelir. İslam'a uygun ve İslam temelli ayrıştırması kamuoyunun kafasını karıştırır. • İdeal olarak aynı olmalıdır. İslam'ın nihai amacı İslam uyumlu ürünlerin nihai sonucudur. • Her ikisi de içtihadın nihai sonucudur, eşit derecede önemlidir.
	Katılımcı 3	<ul style="list-style-type: none"> • İslam alimleri fıkıh konusuyla ilgilenirler, fıkıh ilmine yani İslami amaçlara dayalı kararlar verirler. Bu yüzden böyle bir sorun olmamalı. • İslam alimlerinin İslam'ın amacını ihmal ettikleri iddiasına katılmıyorum.
	Katılımcı 6	<ul style="list-style-type: none"> • Her ikisi de kabul edilebilir ve İslam hukuku, İslami esaslara aykırı olmadığı sürece yeni sözleşmelere ve düzenlemelere açık olduğundan, her iki terminolojiyi birbirinden ayırmanın pek gerekli olmadığı kanaatindeyim. • Herhangi bir İslami kararda, İslamın amacına çok dikkat edilmelidir, ancak bu, böyle bir ayrıma bağlı olamaz. Klasik fıkıh kavramına dayanan, ancak yine de İslami hedeflerle çelişen bir ürün olabileceği görüşündeyim; örneğin, bir İslami banka, müşteriye mudaraba gibi öz sermayeye dayalı bir ürün sunduğunda, bu ürün üzerinde müşterinin güvenilirliği için gerekli özeni göstermezse ürün İslam temelli olmasına rağmen yine de İslamın amaçlarını karşılamıyor olacaktır. O yüzden İslam temelli bir ürünün İslamın amacına uyup diğerinin uymayacağına dair basit bir sonuca varmanın bir yolu yoktur.
2) FFK'lar, fıkıhın hukuki ve mekanik yönlerinin ötesine bakmalıdır.	Katılımcı 2	<ul style="list-style-type: none"> • İslami finansta artık İslami görüş sadece hukuki yönlerle sınırlı kalmamalı, bunun ötesine geçmelidir. Önceki uygulamaların İslamın amacını ihmal ettiği anlamına gelmez, ancak İslami finans piyasada nispeten yeni olduğundan, o zamanki durum kararları etkilemiştir. Şimdi İslami finansta yeni bir aşamaya geçme zamanı.
	Katılımcı 4	<ul style="list-style-type: none"> • İslami bankacılık, sözleşmelerin 'İslami' görünmesini sağlamak için sadece finansal mühendislik yapmanın ötesinde, tüketiciye bir katma değer sunmalıdır.
	Katılımcı 5	<ul style="list-style-type: none"> • Şahsen, benim görüşüme göre, İslam uyumlu ve İslam temelli finans konusu, özden çok biçime benzer hiçbir yere gitmeyecek bir terminoloji tartışmasıdır. • Bununla birlikte, kurumsal sosyal sorumluluk anlayışı içinde, FFK'lar, müşterilere sunulan ürün ve hizmetlerin amaçları ve toplum geneline etkileri açısından İslam'ın ruhunu da incelemek zorundadır.
	Katılımcı 7	<ul style="list-style-type: none"> • Evet, FFK'lar, İslam'ın değerlerini ve ruhunu aşlamak için sorumluluk almalıdır. • Bankacılık ve finans kuruluşları olarak FFK'lar, sosyal refahın ve etik değerlerin teşvik edilmesinde de rol oynamalıdır.

Soru 7: Danışma komitesinin işlevlerini yerine getirirken sosyal boyutları dikkate aldığını düşünüyor musunuz?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Danışma komitesi, kararlarını verirken sosyal boyutu dikkate alır.

Tespit: Danışma komiteleri, işlevlerini yerine getirirken sosyal boyutları dikkate almaktadır, ancak bunları gerçekleştirmede ve FFK’ları etkilemede bazı zorluklarla da karşı karşıya kalmaktadırlar.

Tablo 8: 7. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Danışma komitesi, işlevlerini yerine getirirken sosyal boyutu dikkate alır.	Katılımcı 1, 4	• Evet.
	Katılımcı 2	• Evet ama kurul sadece öneride bulunabilir, karar vermek yönetime bağlıdır. Önerilen alternatif çözümler bazı yasal kısıtlamalar nedeniyle yönetim tarafından uygulanamayabilir.
	Katılımcı 3	• Evet ama bunu tamamen başarmak zor. Sonuçta işin özü kar. Ticari amaçlar ve sosyal hassasiyetler zaman zaman çatışabiliyor.
	Katılımcı 5	• Sosyal boyut, üyelerin karar verirken dikkate aldığı konuların bir parçasıdır. İslami bankacılık ürünleri bu prensibe göre onaylanır. Ama sosyal refah hakkında düşünmek yalnızca FFK’ların sorumluluğu değildir.
	Katılımcı 6	• Bazı kurul üyelerinin sosyal boyutu çok ciddiye aldığını, bazılarının ise kararlarını verirken daha teknik yaklaştığını biliyoruz.
	Katılımcı 7	• Evet, çoğu durumda.

3.3. Danışma Komitesi Üyelerinin Nitelikleri

Danışma komitesi üyelerinin niteliklerine ilişkin sorular yeterlilik, bağımsızlık, şeffaflık ve gizlilik mekanizmaları olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Katılımcılara yeterlilik, bağımsızlık, şeffaflık ve gizlilik konularında ikişer soru yöneltilmiştir.

3.3.1. Yeterlilik

Soru 8: FFK’lar danışma komitesi üyeleri için eğitim, seminer, konferans vb. organizasyonları destekliyor mu?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Destekliyor;

(ii) Kodlama 2: Desteklemiyor.

Tespit: Danışma komitesi üyelerinin halihazırda yüksek bir yeterlilik standardına sahip olmaları beklendiğinden, çoğunlukla FFK’larda danışma komitesi üyelerinin yetkinliğini artırmaya yönelik bir girişim bulunmamaktadır.

Tablo 9: 8. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Destekliyor	Katılımcı 4	<ul style="list-style-type: none"> Resmi bir kurs veya eğitim yok, ama danışma komitesi üyelerine konferans ve seminerlere katılmaları için sponsorluk yapan FFK'lar var.

Tablo 9: 8. Soru İçin Kodlama (devamı)

Kodlama	Katılımcı	Cevap
2) Desteklemiyor	Katılımcı 1	<ul style="list-style-type: none"> Üyelerden zaten iyi eğitilmiş olması ve bu tür niteliklere sahip olması beklenir. Tecrübelerime gelince, finans ve bankacılık konusunda hiçbir eğitim yok. Daha çok, kurul FFK çalışanlarına eğitim sağlıyor.
	Katılımcı 2	<ul style="list-style-type: none"> En azından konferans ve seminerlere katılması gerekiyor. Bankacılık ve finansın teknik ve operasyonel yönlerine ilişkin özel bir eğitim bulunmamaktadır.
	Katılımcı 3	<ul style="list-style-type: none"> Hayır.
	Katılımcı 5	<ul style="list-style-type: none"> Yeterince değil. Özellikle modern bankacılık konularında eğitime ihtiyaç var.
	Katılımcı 6	<ul style="list-style-type: none"> FFK'ların bunun için fon ayırmak istememesine bağlı.
	Katılımcı 7	<ul style="list-style-type: none"> Sektördeki en son gelişmeleri araştırmak ve güncel tutmak üyelerin görevidir. Üyeler, yeni ürünler, yasalar ve düzenlemeler konusundaki bilgilerini artırmak için ilgili eğitim kurslarına katılmak için başvurabilirler.

Soru 9: Danışma komitesinin disiplinler arası üyeleri hakkındaki görüşünüz nedir?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Bazı koşullarla kabul edilebilir bir uygulamadır;

(ii) Kodlama 2: Faydadan çok sorun yaratır.

Tespit: Disiplinler arası üyelerin atanması uygulaması, ihtilaf ve sorunların önüne geçilmesi amacıyla oy haklarının olmaması ve üyelerin çoğunluğunun fıkhi konularda uzman kişilerden oluşması şartıyla, kabul edilebilir.

Tablo 10: 9. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Bazı koşullarla kabul edilebilir bir uygulamadır.	Katılımcı 2	<ul style="list-style-type: none"> • Komitede disiplinler arası üyeleri birleştirmek iyi bir fikir ancak oy hakları olmamalıdır.
	Katılımcı 3	<ul style="list-style-type: none"> • Diğer disiplin alanlarındaki uzmanlara oy hakkı vermek sorun değil, ancak kurulun çoğunluğunun İslam bilginlerinden oluşması gerekir. • Oy haklarıyla ilgili olarak, bu üyelerin İslami konulardaki gerekli bilgiye sahip olmalarına bağlıdır.
	Katılımcı 4	<ul style="list-style-type: none"> • Katılıyorum, ancak üyelerin çoğunluğunun İlahiyat kökenli olması ve olmayan üyelerin oy hakkının olmaması gerekir.
	Katılımcı 6	<ul style="list-style-type: none"> • Bu uygulama yerindedir. Ama ben, İslami uzmanlığı olmayan üyelerin oy hakkına sahip olmaması gerektiği görüşündeyim. • Eğitim ve deneyim alışverişinde bulunmak için bu bir zorunluluktur.

Tablo 10: 9. Soru İçin Kodlama (devamı)

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Bazı koşullarla kabul edilebilir bir uygulamadır.	Katılımcı 7	<ul style="list-style-type: none"> • Kabul edilebilir, ancak benim açımdan, komite başkanının, İslam hukuku özellikle de İslam ticaret hukuku konusunda çok bilgili ve açık fikirli olması gerekir. Ayrıca modern bankacılıkta yetkin olmalıdır.
2) Faydadan çok sorun yaratır	Katılımcı 1	<ul style="list-style-type: none"> • Bu uygulamaya katılmıyorum. Kurul, ilahiyatçılardan oluşmalıdır.
	Katılımcı 5	<ul style="list-style-type: none"> • Kurul üyeleri yalnızca ilahiyat alanında iyi eğitim almış kişiler olmalıdır; ekonomi, finans ve hukuk gibi diğer alanlardaki uzmanlar, üye değil, uzman olarak atanmalıdır.

3.3.2. Bağımsızlık

Soru 10: Danışma komitesi üyelerini atama ve görevden alma yetkisi kimde olmalıdır?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Genel Kurul (GK);

(ii) Kodlama 2: Yönetim Kurulu (YK).

Tespit: Atama yöntemi, danışma komitesinin bağımsızlığını sağlamak için tek mekanizma olmamalıdır; şeffaflığın ve açıklamanın kapsamı gibi diğer yaklaşımlar dikkate alınmalıdır.

Tablo 11: 10. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Genel Kurul	Katılımcı 4	• Uygulamada YK görevlendirir. İdeal olarak, atayan ve görevden alan GK olmalıdır.
	Katılımcı 6	• YK'nın tavsiyelerine dayanarak GK.
	Katılımcı 7	• GK'nın üyeleri atamak için doğru organ olduğu görüşümdedir. Kurulun bağımsızlığını garanti altına almak için başka mekanizmalar da geliştirilebilir.
2) Yönetim Kurulu	Katılımcı 1	• Benim görüşüm, en azından YK'ya karşı sorumlu olması ve bundan daha düşük olmaması gerektiğidir.
	Katılımcı 2	• GK veya YK olabilir. Önemli olan hesap verebilirlik, şeffaflık ve fıkhi uyumu sağlamaktır.
	Katılımcı 3	• YK uygun organ olabilir. • YK sözleşmeyi yenileyip yenilememe yetkisine sahip olmalıdır.
	Katılımcı 5	• Üyelerin YK tarafından atanmaları halinde bu, onların bağımsız olmadıklarını söylemek için bir neden olmamalıdır. Bunun nedeni, atamanın başlı başına bağımsızlık durumunu garanti etmemesidir, şeffaflık daha önemli olmalıdır.

Soru 11: Aynı anda birden fazla danışma komitesi üyeliğine atanma konusunda görüşünüz nedir?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Çıkar çatışması potansiyelini azaltmak için birden çok komite üyeliğine atanmanın kısıtlanması gereklidir, ancak aynı zamanda uzman eksikliği sorunu çözümlenmelidir;

(ii) Kodlama 2: Çok sayıda danışma komitesi üyeliğine atanma uygulaması kabul edilebilir.

Tespit: Birden çok komiteye atanma uygulaması kabul edilebilir ancak sayı sınırlaması getirilerek çıkar çatışması potansiyelini azaltmak ve uzman eksikliği sorununu çözmek de gereklidir.

Tablo 12: 11. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Çıkar çatışması potansiyelini azaltmak için birden çok komite üyeliğine atamanın kısıtlanması gereklidir, ancak aynı zamanda uzman eksikliği sorunu çözülmelidir.	Katılımcı 4	<ul style="list-style-type: none"> • Sağlıklı bir uygulama değildir. Bir çıkar çatışması sorununu gündeme getirebilir. • Avantajları ve dezavantajları vardır. Herhangi bir sınırlama yoksa çıkar çatışması oluşabilir. Aksi halde uzman eksikliği oluşabilir. Sektör değerlendirilerek ideal sayı belirlenmeli. Dezavantajlar, avantajların önüne geçmektedir.
	Katılımcı 5	<ul style="list-style-type: none"> • Değişir. Bazen üyelerin birden çok FFK’yı denetlemek için zamanları olmadığı için ve çıkar çatışması yaratabileceği için iyi değildir, ancak diğer taraftan görüş farklılıklarından kaçınmak için iyidir.
	Katılımcı 7	<ul style="list-style-type: none"> • İyi ve kötü noktalar vardır. Negatif bir şekilde, aynı kişilere aşırı iş yükü yüklenecek ve isimlerini ürün ve hizmetleri satmak için bir pazarlama stratejisi olarak kullanma riskleri oluşabilir.
2) Çok sayıda danışma komitesi üyeliğine atanma uygulaması kabul edilebilir.	Katılımcı 1	<ul style="list-style-type: none"> • Zaman ayırabilmeleri ve makul sayıda olması şartıyla bir zararı yoktur. • Kişi kapasitesine göre bir üst sınır belirleyebilir. • Çıkar çatışması, gizlilik anlaşmaları gibi birçok yolla yönetilebilir.
	Katılımcı 2	<ul style="list-style-type: none"> • Görüş farklılıkları için iyi olabilir. Üyeler işlerini yapabildikleri sürece, bu iyi olur. • Düzenleyiciler farklı bir açıdan bakarlar. Bir uzmanın bir FFK için kısıtlanması fikrine katılmıyorum. Dürüst ve sorumlu davrandıkları sürece sorun olmayacaktır.
	Katılımcı 3	<ul style="list-style-type: none"> • Görünüşte ideal bir durum değil, ancak uzmanlaşmamış ya da deneyimsiz üyelerin kurulda görevlendirilmesi sektöre daha fazla zarar verecektir.
	Katılımcı 6	<ul style="list-style-type: none"> • İyi ve kötü etkileri vardır. Olumlu yönlerden, deneyimli üyeler, aynı kurulda görev alan daha az deneyimli üyelere akıl hocalığı yapabilirler. Bu nedenle, uzmanlık ve bilgiyi genç nesillere aktarmak için iyi bir uygulamadır.

3.3.3. Şeffaflık ve Gizlilik

Soru 12: Danışma komitesinin tüm bilgilere, belgelere, kayıtlara vb. erişimi var mı?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Erişim yok;

(ii) Kodlama 2: Danışma komitesinin görüş ve onayları komiteye sunulan bilgi ve belgelere dayanır.

Tespit: Teorik olarak FFK'larda danışma komitesi, fıkhi uygunluk amacıyla tüm bilgilere, belgelere, kayıtlara vb. erişime sahiptir, ancak uygulamada büyük ölçüde kendilerine sunulan bilgi ve belgelere güvenirlir.

Tablo 13: 12. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Erişim yok.	Katılımcı 4	<ul style="list-style-type: none"> • İdeal olan, bu ayrıcalığa sahip olmasıdır. Ama pratikte öyle olmuyor.
2) Danışma komitesinin görüş ve onayları komiteye sunulan bilgi ve belgelere dayanır.	Katılımcı 3	<ul style="list-style-type: none"> • Danışma komitesi yalnızca sunulan belgelere erişebilir. FFK'ların onay için belgeleri gizlemesi veya açıklamaması etik değildir.
	Katılımcı 5	<ul style="list-style-type: none"> • Evet, ancak daha çok ürünlere odaklıdır. Aslında, formlar, reklamlar, broşürler ve el ilanları dahil tüm belgeler onaylanmalıdır.
	Katılımcı 1, 2, 7	<ul style="list-style-type: none"> • Evet.
	Katılımcı 6	<ul style="list-style-type: none"> • Teorik olarak evet. Uygulamada, komite tarafından talep edilmediği sürece, yönetimin bunu açıklamasına bağlıdır. Şeffaflık konusunda yönetime güveniyoruz.

Soru 13: Gizlilik şartı danışma komitesi üyelerinin sözleşmelerinde açıkça belirtilmiş midir?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Belirtilmiştir.

Tespit: Gizlilik şartı danışma komitesi üyelerinin sözleşmelerinde açıkça belirtilmektedir.

Tablo 14: 13. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Belirtilmiştir.	Katılımcı 1,2,3,4,6,7	<ul style="list-style-type: none"> • Evet.
	Katılımcı 5	<ul style="list-style-type: none"> • Evet, ama gerekli değil çünkü İslam'da gizlilik ve mahremiyet kavramı zaten korunmalıdır.

3.4. Operasyonel Prosedürler

Standart operasyonel prosedürler, sağlam bir kurumsal yönetim çerçevesi için esastır. Bu açıdan, danışma komitesi için standart operasyonel prosedürlerin varlığı, danışma komitesi toplantı sıklığı ve danışma komitesinin fıkhi iç denetime güveni olmak üzere üç farklı konuda üç soru belirlenmiştir.

Soru 14: Danışma komitesi için herhangi bir standart operasyonel prosedür var mı?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Standart operasyonel prosedür var.

Tespit: Danışma komiteleri standart operasyonel prosedürlere sahiptir, ancak uygulamada belirli farklılıklar bulunmaktadır.

Tablo 15: 14. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Standart operasyonel prosedür var.	Katılımcı 1	• Evet, prosedürlerimiz bellidir.
	Katılımcı 2	• Kılavuzlar ve iş akış şemaları oluşturulmuştur.
	Katılımcı 3	• Evet, örneğin ürün geliştirme açısından, uyum departmanı ürün teklifini gözden geçirir ve ilgili tüm belgeleri toplantıdan bir hafta önce komite üyelerine dağıtılır.
	Katılımcı 4	• Tüm FFK’lar standart bir operasyonel prosedür geliştirir.
	Katılımcı 5	• Evet, faizsiz bankacılık uyum kılavuzu gibi.
	Katılımcı 6	• Evet, bir akış şeması var. Üyeler, ürün onayı için tüm belgeleri inceler. Üç tür karar vardır: reddedilen, değiştirilerek kabul edilen ve değiştirilmeden kabul edilen.
	Katılımcı 7	• Evet. YK tarafından incelenip, onaylanan prosedürle geliştirilmelidir.

Soru 15: Danışma komitesi toplantılarını düzenli olarak yapıyor mu? Ne sıklıkla?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Danışma komitesi düzenli olarak toplanır, toplantı sıklığı haftalık, iki haftada bir ya da spontane olabilir.

Tespit: Danışma komiteleri düzenli şekilde toplanmaktadır, toplantı sıklığı konusunda FFK’ların farklı uygulamaları bulunmaktadır.

Tablo 16: 15. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Danışma komitesi düzenli olarak toplanır, toplantı sıklığı haftalık, iki haftada bir yada spontane olabilir.	Katılımcı 1	• Evet, ayrıca kurulun icracı üyesi günlük olarak iletişim kurar ve zaman zaman konferans görüşmesi yoluyla toplantı yapabilir.
	Katılımcı 2	• Düzenli takvim toplantıları var.
	Katılımcı 3	• İki haftada bir düzenli toplantı yapıyor onun dışında onay gerektiren konulara ve ürünlere bağlı olarak da toplanılır.

Tablo 16: 15. Soru İçin Kodlama (devamı)

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Danışma komitesi düzenli olarak toplanır, toplantı sıklığı haftalık, iki haftada bir yada spontane olabilir.	Katılımcı 4	• Evet, en az ayda iki kez, bazen daha sık toplanır.
	Katılımcı 5	• Sürekli iletişim halindedir. Takvim toplantıları var.
	Katılımcı 6	• Evet, kurul haftalık, iki haftada bir, aylık ve gerekmesi halinde toplantılar yapar.
	Katılımcı 7	• Takvim toplantıları, aylık toplantılar ve özel toplantılar var.

Soru 16: Danışma komitesi fıkhi iç denetim departmanına ne ölçüde güveniyor?

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Danışma komitesi faaliyetleri büyük ölçüde fıkhi iç denetim fonksiyonuna dayanır.

Tespit: Danışma komitesi nihai denetim işlevini yerine getirirken, büyük ölçüde fıkhi iç denetim fonksiyonuna güvenmektedir.

Tablo 17: 16. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Danışma komitesi faaliyetleri büyük ölçüde fıkhi iç denetim fonksiyonuna dayanır.	Katılımcı 1	• Danışma komitesi iç denetime çok güvenir. FFK'lar bu görevi genelde iç denetim birimine yaptırır. Fıkhi iç denetim birimleri oluşturulmalı.
	Katılımcı 2	• Uygun denetim bilgi ve yeteneklere sahip oldukları için güvenilir.
	Katılımcı 3	• Genelde tek iç denetim departmanı vardır. Fıkhi denetim için önemlidir.
	Katılımcı 4	• Tüm bulgular gözden geçirilmek üzere danışma komitesine sunulur.
	Katılımcı 5	• İç denetime büyük ölçüde güvenilir.
	Katılımcı 6	• Özel bir fıkhi iç denetim birimi yok, bu görevi iç denetim birimi ile bir danışmanlık firmasına yaptırıyoruz. Oradan aldığımız bulgular güvenilirdir.
	Katılımcı 7	• Yalnızca süreci kolaylaştırmak için yol gösterici olmakla birlikte sorumluluk danışma komitesine aittir.

3.5. Fıkhi Yönetişim Konusunda Görüş ve Öneriler

Bu bölümde katılımcılardan FFK'larda fıkhi yönetim konusundaki görüş ve önerilerini sunmaları istenmiştir.

Soru 17: Lütfen varsa fıkhi yönetim konusundaki görüş ve önerilerinizi paylaşınız.

Kodlama:

(i) Kodlama 1: Güçlü düzenleyici çerçevelere ve uluslararası gelişmeleri takibe duyulan ihtiyaç;

(ii) Kodlama 2: Kurumlar arasında iletişim ortamının sağlanması;

(iii) Kodlama 3: Kurumsal yaklaşım.

Tespit: Güçlü düzenlemeler, uluslararası gelişmelerin takip edilmesi, kurumlar arası iletişim ve kurumsal yaklaşım sağlanarak fıkhi yönetim sistemi iyileştirilmelidir.

Tablo 18: 17. Soru İçin Kodlama

Kodlama	Katılımcı	Cevap
1) Güçlü Düzenleyici Çerçeveler ve Uluslararası Gelişmelerin Takibi	Katılımcı 1	• Fıkhi uyumun denetleme ve izleme faaliyetlerinin etkinliğinin artırılmasına yönelik daha fazla düzenleme gerekli olabilir.
	Katılımcı 3	• Dünyadaki iyi uygulamalar örnek alınmalı. Çok sayıda düzenleme yapıldı ama bunlar daha çok muhasebe, finansal denetim ve raporlama üzerine yoğunlaşmış durumda. Artık daha çok kurumsal düzenlemelere ağırlık verilmeli.
	Katılımcı 4	• Fıkhi uyumu sağlamak, uymayan FFK'lara karşı önlem almak için daha etkin bir mekanizma geliştirilmeli.
2) Kurumlar Arasında İletişim Ortamının Sağlanması	Katılımcı 5	• FFK'larda fıkhi uygunluk işlevlerini ve sistem içindeki iletişimi güçlendirmek gerekli.
3) Kurumsal Yaklaşım	Katılımcı 2	• Kurumsal yönetimin fıkhi uygunluk açısından daha iyi anlaşılması ve güçlendirilmesi lazım.
	Katılımcı 6	• Profesyonel bir meslek kuruluşu oluşturulup, lisanslama yapılmalı.
	Katılımcı 7	• Komite üyeleri ile fıkhi uyum faaliyetlerinde görevli olanların dürüstlüğü ve güvenilirliğini geliştirmek zorunludur. Mesleki standartlar yükseltilmelidir. Eğitim faaliyetleri artırılmalı, yeni uzmanlar yetiştirilmelidir.

4. Bulguların Analizi ve Değerlendirilmesi

4.1. Fıkhi Yönetişime Yönelik Yaklaşımlar

Fıkhi yönetim konusunda katılımcıların temel sorun olarak nitelediği dört ana konu olduğu belirlenmiştir. Bunlar düzenleyici ve denetleyici makamların işlevi, düzenlemelerin kapsamı, fıkhi kararlar ve FFK'ların yönetimine ilişkin konulardır.

Katılımcılar, FFK'lar ile düzenleyici ve denetleyiciler arasında iletişim ve anlayış açısından boşluklar olduğunu; bu farklı bakış açılarının zaman zaman çatışmalara ve danışma komitesi üzerinde baskı ve sorgulamalara sebep olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca fıkhi yönetim uygulamaları alanında daha fazla düzenlemeye ihtiyaç olduğunu; fıkhi karar alma usulü ile bağımsızlık ve şeffaflık konularının netleştirilmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir.

Düzenlemeler ile ilgili olarak katılımcılar iki konu üzerinde durmaktadır. Bunlardan biri danışma komitesine üye olarak atanmanın en fazla iki ile sınırlandırılması, diğeri de komite üyelerinin çoğunluğunun yurtiçi yerleşiklerden oluşması gerekliliğidir. Aynı anda farklı danışma komitesine üye olarak atanmanın en fazla iki ile sınırlandırılmasının danışman eksikliği, komite üyelerinin çoğunluğunun yurtiçi yerleşiklerden oluşması gerekliliğinin ise uluslararası tecrübelerin yurtiçine aktarılamaması gibi sorunlara yol açabileceği hususlarında endişeler bulunmaktadır. Düzenlemelerin kapsamına ilişkin bir diğeri eleştiri de fıkhi karar süreci, bağımsızlık, şeffaflık gibi konuların açık olmadığı yönündedir.

Katılımcıların fıkhi kararlar ile ilgili üzerinde durduğu ortak ana sorun tutarlılıkla ilgilidir. Sorunun çözümüyle ilgili olarak ise TKBB bünyesinde oluşturulan Danışma Kurulu olumlu bir adım olarak değerlendirilmiştir. Katılımcılardan bir kısmı kararların çıkar çatışmalarından etkilenme riskini sorun olarak değerlendirirken, diğerleri kurul üyelerinin zaten İslam'ı özümsemiş kişilerden seçildiğini belirterek böyle bir sorunun söz konusu olmadığını belirtmiştir. Fıkhi kararlarla ilgili ele alınması gereken diğer iki husus özden ziyade forma odaklanmak ve farklı mezhepler nedeniyle dünyadaki uygulamaların farklılaşması olarak vurgulanmıştır.

FFK'ların üst yönetiminin fıkhi uyumsuzluk riskinin boyutunu anlamada zaman zaman başarısız olması, fıkhi konulardaki eksiklikleri ve danışma komitesine ürün incelemek için yeterince bilgi, belge ve zaman verilmemesi FFK'larda karşılaşılan diğer fıkhi yönetim sorunları olarak belirtilmiştir.

AAOIFI yönetim standartlarının fıkhi yönetim sorunlarını çözebilirliği konusunda katılımcılar genel olarak olumlu görüş bildirmişlerdir. Bununla birlikte katılımcılar AAOIFI standartlarının uygulama açısından tüm hukuki sistemlerde genel geçer olamayacağını da eklemiştir. Bu konuda ortak görüş; AAOIFI standartları referans alınarak sektörün yapısına, politikalarına, düzenlemelerine ve yasal ortamına uygun özgün standartlar geliştirilmesi gerektiğidir. IFSB-10 açısından da katılımcıların görüşleri AAOIFI standartlarına benzerdir. Katılımcılar tarafından AAOIFI'nin FFK'lara; IFSB'nin ise düzenleyicilere yönelik kapsamlı bir kılavuz olduğu vurgulanmış ancak her ikisinin de tüm hukuk sistemleri için uygun olup olmadığı sorgulanmıştır.

Zayıf fıkhi yönetim uygulamasının etkisi ile ilgili olarak katılımcıların endişeleri; İslami değerlerin teşvik edilmemesi, FFK ile danışma komitesi arasındaki iletişim eksikliği ve FFK'lar ve dolayısıyla faizsiz finans sektörünün tamamı için imaj, güvenilirlik ve itibar sorunları olmak üzere üç ana konu etrafında toplanmaktadır. Üç katılımcı, zayıf fıkhi yönetim uygulamalarının İslami değerleri teşvik etmede başarısız olduğunu vurgularken, üç katılımcı da danışma komitesinin rolünün FFK'lar tarafından anlaşılabilmesi ile ilgili endişelerini dile getirmiştir. Bu faktörlerin her ikisi de dahil olmak üzere zayıf fıkhi yönetim uygulamalarının FFK'ların imajı ve güvenilirliği üzerindeki olumsuz etkisi katılımcılar tarafından kabul edilmiştir. Özellikle İslami değerlerin korunması noktasında geleneksel ürünleri taklitten öte saf ve orijinal İslami ürünlerin formüle edilememesi ile uygulamada zaman zaman fıkhi kararlar verilirken kâr amacının ve müşteri memnuniyetinin ön planda tutulması katılımcılar tarafından dile getirilen dikkat çekici hususlardır.

4.2. Danışma Komitesinin Rollerini

Katılımcılar danışma komitesinin FFK'daki görevini danışmanlık ve denetleme olarak sınıflandırmışlardır. İki katılımcı danışma komitesinin danışmanlık rolüne vurgu yaparken, diğer katılımcılar danışma komitesinin görevini danışma ve denetim fonksiyonlarının eş zamanlı olarak yürütülmesi olarak belirtmişlerdir. Katılımcılar tarafından danışma fonksiyonu faizsiz finans konularında konferans, seminer, eğitim vb. faaliyetleri düzenleme ve İslami ürün geliştirme başta olmak üzere FFK'ların tüm faaliyetlerinde tavsiye ve önerilerde bulunma şeklinde tanımlanmıştır. Katılımcılar açısından denetim fonksiyonu ise FFK'ların tüm işlem ve faaliyetlerinde fıkhi uygunluk denetiminin yapılması olarak tanımlanmış ve ürün incelemesi ve onayı; tüm ürün programı belgeleri, ürün geliştirme belgeleri ve diğer benzer belgeler ile tüm pazarlama materyalleri, reklamlar ve broşürler dahil olmak üzere tüm yasal sözleşmeleri, anlaşmaları ve belgeleri periyodik olarak gözden geçirme ve onaylama ile ürün uygulamasının denetimi şeklinde detaylandırılmıştır.

Bulgular katılımcıların ürün ve hizmetlerin fıkhi uyumu konusunda danışma komitelerinin FFK'lara tavsiyede bulunma ve denetim rolüne odaklandığını göstermektedir. Katılımcılar tarafından danışma komitelerinin rolleri yalnızca fıkhi uyumu sağlamaya yönelik prosedürle ilgili noktalarla sınırlandırılmış; faizsiz finansın varoluş sebebi olan İslam ahlakı ve değerleri ile faizsiz finansın sosyo-ekonomik işlevini teşvik etme gibi temel rolleri göz ardı edilmiştir. Bu bulgudan hareketle; FFK'ların hissedar odaklı

kurumsal yönetim modeline yakın olduğu, Tevhid epistemolojisine ve paydaş değer teoremine dayanan fıkhi yönetim modelini benimseme konusunda yeterince başarılı olamadığı söylenebilir.

Katılımcıların teknik olarak uygunluğu yeterli gören fıkhi açıdan uyumlu ürünler ile fıkhi uyumun ötesinde İslam’ın amacına hizmet eden fıkıh temelli ürünler konusunda görüş farklılıkları bulunmaktadır. Katılımcıların bir kısmı fıkhi açıdan uyumlu ve fıkıh temelli finansal ürünler arasında fark olmadığını savunurken; diğerleri FFK’ların teknik açıdan fıkhi uygunluğun yanında daha büyük meselelerle ilgilenmesinin ve fıkıhın yasal ve mekanik yönlerinin ötesine bakmasının gerektiğini belirterek farkı kabul etmişlerdir. Birincisinin fıkıh meselelerine yoğunlaştığı; ikincisinin ise fıkıh, etik, İslami değerler ve İslam’ın amacı gibi diğer yönleri de dikkate aldığı bu iki farklı bakış açısı FFK’larda danışma komitelerinin rollerinin çerçevesinin belirlenmesinde paradoks yaratabilecektir. Sosyal refah ve sosyo-ekonomik kalkınma üzerinde yoğunlaşma eksikliği göz önüne alındığında, FFK’ların danışma komiteleri fıkıh temelli finans boyutunu bütüncül bir yaklaşımla genişletmek için daha etkin bir rol oynamalıdır.

Katılımcıların hiçbiri danışma komitelerinin işlevlerini yerine getirirken sosyal boyutu dikkate almadığı iddiasına katılmamıştır. Ancak aynı zamanda katılımcıların tamamı sosyal amacı gerçekleştirme ve bu yönde FFK yönetimini etkileme konusunda çok sayıda zorluğun bulunduğu da altını çizmişlerdir. Katılımcılar FFK’ların neticede ticari kurumlar olması nedeniyle kar ve sosyal amaçlar arasındaki çatışmayı uzlaştırmada sorunlarla karşılaştığını, önerilen alternatif çözümlerin zaman zaman yönetim tarafından uygulanmadığını ifade etmişlerdir. Bu bulgu danışma komitesinin rollerine ilişkin daha önceki analizlerle de tutarlı olarak, FFK’ların halen kar maksimizasyonu amacıyla motive olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda; danışma komitelerinin sosyal boyutu dikkate alma çabalarının kurumsal olarak karşılık bulamaması, faizsiz finansın İslami amacına ilişkin kurumsal eğitim girişimlerinin çoğaltılması gerektiğine de işaret etmektedir. Bunun da ötesinde, bu çabalar, danışma komitelerinin oynadığı rollere ilişkin olumsuz algıları önlemek için kurumsal ifşa uygulamaları geliştirilerek kamuoyuna duyurulmalıdır.

4.3. Danışma Komitesi Üyelerinin Nitelikleri

4.3.1. Yeterlilik

Araştırma bulguları, çoğunlukla FFK’larda danışma komitesi üyelerinin yetkinliğini artırmaya yönelik bir girişim bulunmadığını ortaya koymaktadır. Katılımcılar sebep olarak danışma komitesi üyelerinden halihazırda yüksek bir yeterlilik standardına sahip olmalarının beklenmesini ve FFK’ların eğitim için kaynak ayırmak istememesini göstermektedir. Sektördeki en son gelişmeleri araştırmak ve takip etmek üyelerin doğal görevi olarak kabul edilmektedir. FFK’ların eğitim için ayırdıkları fonlar daha çok FFK çalışanlarının eğitimi için kullanılmaktadır. Yalnızca bir katılımcı danışma komitesi üyelerine konferans ve seminerlere katılım için sponsorluk yapıldığını belirtmiştir. Özellikle modern bankacılık konularına, bankacılık ve finansın teknik ve operasyonel yönlerine ve yeni ürün, yasa ve düzenlemelere ilişkin eğitim ihtiyacı katılımcılar tarafından kabul edilmektedir.

Katılımcılar danışma komitesinin disiplinler arası üyeleri konusunda farklı görüşlere sahiptir. Katılımcıların çoğu disiplinler arası üye uygulamasını pozitif olarak değerlendirirken, iki katılımcı bu uygulamanın faydadan çok sorun yaratacağını belirtmiştir. Disiplinler arası üyeler konusunda fikir birliğinde olan katılımcılar karar aşamasında oluşabilecek ihtilafların önüne geçilebilmesi için iki koşul üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlar oy haklarının olmaması ve üyelerin çoğunluğunun İslami konularda uzman kişilerden oluşması şartıdır. Mevcut düzenlemeler komite üyelerinin asgari üçte ikisinin ilahiyat ve dengi alanlarda öğrenim görmüş olmasını veya faizsiz finans alanında en az üç yıl tecrübenin yanında yüksek lisans ve doktora derecesine sahip olmasını zorunlu kılmaktadır. Disiplinler arası üyelerin yetkinliğine ilişkin ise belirlenmiş kriterler bulunmamaktadır. Üçte iki dışında kalan üyelerin oy hakkı konusunda ise engelleyici bir durumdan bahsedilmemektedir. Ancak katılım bankalarının danışma

komitesi üye kompozisyonuna bakıldığında üyelerin tamamında bahsedilen şartların aranmış olduğu ve komitelerde disiplinler arası üyelerin bulunmadığı dikkat çekmektedir. Katılımcıların şerhli olarak kabul edilebilir bulunduğu disiplinler arası üye uygulamasının, yasal olarak önünde bir engel bulunmamasına rağmen pratikte kabul görmediği sonucuna varılabilir.

4.3.2. Bağımsızlık

Çalışma katılımcıların çoğunluğunun danışma komitesi üyelerini atamak ve görevden almak için YK'nın uygun organ olduğunu düşündüğünü, diğerlerinin ise ideal organ olarak genel kurulu tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Çoğu katılımcının atama ve görevden alma organı olarak YK'yı uygun bulması Türkiye'deki düzenlemelerle paralelken, atama organının genel kurul olması gerektiğini belirten AAOIFI standartları ile örtüşmemektedir. Atama konusunun danışma komitesinin bağımsızlığını sağlamak için tek mekanizma olmadığı, şeffaflığın ve ifşaatin kapsamının daha fazla dikkate alınması gerektiği konusunda ise katılımcıların tamamı ortak görüştedir. Katılımcılar tarafından verilen cevaplar, danışma komitesi üyelerinin bağımsızlıklarının yalnızca atama yöntemine bağlı olmadığı konusunda bir fikir birliğinin olduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki bulgu, katılımcıların çoğunun danışma komitesi bağlamında bağımsızlığın gerçek anlamı konusunda bir anlayış eksikliğine sahip olduklarını ve mesleki bağımsızlık ile uygulamacı bağımsızlık arasında ayırım yapamadıklarını göstermektedir. Danışma komitesinin bağımsızlığı, işlevlerini yerine getirirken uygun bir tutumda bulunmayı ifade eden uygulamacı bağımsızlığı ile bağımsızlık algısını olumsuzlayabilecek herhangi bir görünümünden kaçınmayı gerektiren mesleki bağımsızlık kavramlarının her ikisini de içermelidir. Atama yöntemi gibi, kamuoyunun danışma komitesi üyelerinin bağımsızlığına ilişkin olumsuz algı oluşturabilecek her türlü unsur ortadan kaldırılmalıdır. Bu nedenle, atama yöntemi, kamuoyunun FFK'lara yönelik algısını ve paydaşların güvenini etkilediğinden, mesleki ve uygulamacı bağımsızlığını sağlayan ana unsurlardan biri olmalıdır.

Katılımcıların çoğunluğu aynı zamanda birden çok komiteye atanma uygulamasını kabul edilebilir bulduklarını belirtmişlerdir. Bu katılımcılar görüşlerini, söz konusu üyenin her bir görevlendirme için gereken zamanı ayırabildiği, dürüst ve sorumlu davranabildiği sürece problem olmayacağı şeklinde ifade etmişlerdir. Ayrıca katılımcılar, birden fazla üyeliğe atanma uygulamasının sektördeki görüş farklılıklarının çözümü ile deneyimli üyeler yoluyla uzmanlık ve bilginin genç nesillere aktarımı gibi olumlu sonuçlarının olabileceğinin de altını çizmişlerdir. Bu görüşte olan katılımcılar aynı zamanda ideal olarak komite üyelerinin İslami değerlere bağlı olması gerektiğinden, oluşabilecek herhangi bir çıkar çatışması potansiyelini de reddetmektedirler. Çıkar çatışması nedeniyle değil ancak zaman ve verimlilik açısından bireyin kendi kapasitesine göre bir üst sınır belirleyebileceğini belirtmişlerdir.

Birden çok komite üyeliğine atanmanın kısıtlanması gerektiğini savunan katılımcıların öne sürdükleri görüş ise çıkar çatışması potansiyelinin bu şekilde azaltılabileceğidir. Sektörde üyelerin isimlerini ürün ve hizmetleri satmak için bir pazarlama stratejisi olarak kullanması riski de birden çok atanmanın yaratabileceği olumsuzluk olarak belirtilmiştir. Bu riskleri dile getiren katılımcılar ideal atama sayısının uzman eksikliği sorunu yaratmayacak şekilde sektörün bütün olarak değerlendirilmesi neticesinde belirlenmesi gerektiği görüşünde hem fikirlerdir.

Birden çok atama uygulamasını kabul edilebilir / edilemez bulan tüm katılımcıların görüşleri değerlendirildiğinde; düzenlemelerle getirilen en fazla iki komite üyeliğine atanma sınırlamasının olası çıkar çatışması potansiyelini ya da oluşabilecek olumsuz bir algıyı önlemek açısından, yerinde olduğu söylenebilir. Ancak bu düzenlemenin uzman eksikliği sorununa yol açmasının; sektöre yönelik eğitim, sertifika vb. programların teşvik edilmesi, deneyimli üyeler ile genç uzmanların fikir alışverişi yapabileceği ortamların yaratılması gibi çözüm yollarıyla önlenmesi gerekmektedir.

4.3.3. Şeffaflık ve Gizlilik

Şeffaflık açısından katılımcıların yanıtları danışma komitelerinin teorik olarak fıkhi uygunluk amacıyla tüm bilgilere, belgelere, kayıtlara vb. erişim yetkisine sahip olduğunu ancak pratikte komitenin görüş ve kararlarının kendilerine sunulan bilgi ve belgelere dayandığını göstermektedir. Danışma komiteleri erişim ayrıcalığını nadiren kullanmakta, proaktif olarak belge talep etmekten ziyade büyük ölçüde yönetime ve kendilerine sunulan belgelere güvenmektedirler. Danışma komitesinin bu pozisyonu alınan kararların FFK’ların gerekli belgeleri doğru ve eksiksiz sunma konusundaki tutumundan etkilenerek belirlenebileceğini göstermektedir.

Katılımcılardan yalnızca biri, gizlilik kavramının zaten İslami bir gereklilik olarak korunmasının zorunlu olduğunu ifade ederek, sözleşmede gizlilik yükümlülüğüne ilişkin herhangi bir hükme ihtiyaç bile duyulmayabileceğini belirtmiştir. Çalışma, gizlilik şartının komite üyelerinin sözleşmelerinde açıkça belirtildiği konusunda katılımcıların tamamının hemfikir olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, FFK’ların AAOIFI ve IFSB-10 fıkhi yönetim standartları ile uyumlu olarak gizliliği sağlamak için yeterli mekanizmalara sahip olduğunu göstermektedir.

4.4. Operasyonel Prosedürler

Katılımcıların tamamı danışma komiteleri için faizsiz bankacılık uyum kılavuzları ve iş akış şemaları gibi belirli yönergelerle düzenlenmiş standart prosedürlerin bulunduğunu belirtmiştir. Çalışma FFK’ların danışma komiteleri için belirli kılavuzlar veya operasyonel prosedürler sağlama konusunda yerinde uygulamaları olduğunu göstermektedir.

Toplantı sıklığıyla ilgili olarak, danışma komiteleri arasında ihtiyaca göre farklı uygulamalar olduğu görülmektedir. Katılımcılar danışma komitelerinin toplantılarını haftalık, iki haftada bir, aylık veya ihtiyaca göre daha sık olarak düzenlediklerini belirtmişlerdir. Uygulamaların tamamı, ayda en az iki kez toplanması gerektiği şeklindeki mevcut düzenlemeler dikkate alındığında olumlu olarak değerlendirilmektedir.

Fıkhi yönetim süreçlerinin danışma komiteleri tarafından denetlenmesi beklense de, danışma komitelerinin özellikle nihai denetim işlevini yerine getirirken, büyük ölçüde fıkhi iç denetim birimine güvendiği görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların tamamı sorumluluğun danışma komitesinde olduğunu kabul etmişlerdir. Katılımcılar tarafından üzerinde durulan bir diğer konu, çoğunlukla FFK’larda ayrı bir fıkhi iç denetim biriminin bulunmaması ve bu görevin iç denetim birimlerince ya da hizmet alımı şeklinde yerine getiriliyor olmasıdır. Danışma komitelerinin fıkhi denetim faaliyetlerinin büyük ölçüde fıkhi iç denetim fonksiyonuna dayandığı göz önüne alındığında; FFK’ların AAOIFI standartlarında da tavsiye edildiği şekilde ayrı bir fıkhi iç denetim birimi oluşturmaları daha sağlıklı bir uygulama olacaktır.

4.5. Fıkhi Yönetişime Yönelik Görüş ve Öneriler

Çalışma, katılımcıların genel olarak mevcut fıkhi yönetim uygulamalarında birtakım eksiklik ve zayıflıklar olduğunu kabul ettiklerini ortaya koymaktadır. Belirtilen zayıflıklar; fıkhi denetim ve izleme faaliyetlerinin yeterince etkin olmaması, düzenlemelerin muhasebe, finansal denetim ve raporlama konuları üzerinde yoğunlaşması, fıkhi uyum sağlamayan FFK’lara yönelik etkin mekanizmaların eksikliği, sektörel iletişimsizlik, fıkhi yönetişimin yeterince anlaşılabilmesi ve eğitim faaliyetlerinin azlığı şeklinde ifade edilmiştir. Katılımcılar aynı zamanda belirtilen eksiklik ve zayıflıkları göz önünde bulundurarak iyileştirme amaçlı bazı önerilerde bulunmuşlardır. Bu öneriler güçlü düzenleyici çerçeveler ile uluslararası

gelişmelerin takibi, kurumlar arasında iletişim ortamının iyileştirilmesi ve kurumsal bir yaklaşıma sahip olmak üzere üç başlıkta sınıflandırılabilir.

Düzenleyici çerçevelerle ilgili olarak, katılımcılar güçlü bir düzenleyici ortama duyulan ihtiyacın altını çizmişlerdir. Ek olarak dünyadaki başarılı faizsiz finans uygulamalarının takip edilmesi gerektiğini ve AAOIFI standartlarının bağımsız kurullar tarafından uygun şekilde revize edilerek kabul edilebileceğini savunmuşlardır.

Fıkhi yönetim konusunda düzenleyiciler, FFK'lar, denetçiler, yöneticiler, hissedarlar ve diğer kilit paydaşlar arasındaki iletişim boşluğunu kabul eden katılımcılar, iletişim ortamını iyileştirmek için uygun koordinasyonun sağlanması gerektiği görüşündedirler. Koordinasyonun sağlanması ile, fıkhi yönetime ilişkin bilgi eksikliği hafifletilebilir. Katılımcılar fıkhi uygunluğun sağlanması için kurumsal bir yaklaşım çerçevesine sahip olunması gerektiği konusunda güçlü bir motivasyona sahiptir. Bu amaçla; kurumsal yönetimin anlatılması ve anlaşılmasının sağlanması, profesyonel meslek kuruluşları oluşturularak lisanslama yapılması, mesleki standartların yükseltilmesi, eğitim faaliyetlerinin artırılarak genç uzmanlar yetiştirilmesi önerilmektedir.

5. Sonuç

Faizsiz finans/İslami finans, her türlü finansal faaliyetin İslami kurallar temel alınarak uygulandığı sistemler bütünüdür. Fıkhi yönetim ise; FFK'ların faaliyetlerinde İslami ilke ve kurallara uygun hareket etmelerini sağlayan ve bunu denetleyen iç mekanizmaları ifade etmektedir. Fıkhi yönetim alanında standardizasyonun sağlanması amacıyla AOIFI ve IFSB tarafından önemli adımlar atılmış ve fıkhi yönetim genel çerçevesi çizilmiştir. Türkiye'de FFK'ların kurumsal yapılarına ilişkin son dönemde atılan adımların uluslararası standartlar ve dünyadaki örnek uygulamalar dikkate alınarak hayata geçirildiği görülmektedir. Ayrıca düzenlemelerden hareketle; katılım bankalarının faizsiz finans esaslarına uyumunun güçlendirilmesinin, mesleki ilke ve standartların oluşturulmasının, faizsiz finans sektörünün tüm paydaşları için sektöre güvenilirliğin sağlanmasının ve sektörün uluslararası alandaki gelişiminin yakalanmasının hedeflendiği söylenebilir.

Çalışmada Türkiye'de hayata geçirilen düzenlemelerin pratik sonuçlarının nitel araştırma metodolojisi ve görüşme yöntemi kullanılarak değerlendirilmesi sağlanmıştır. Çalışmanın sonuçları aşağıda başlıklar halinde özetlenmektedir:

Fıkhi Yönetişime Yönelik Yaklaşımlar: Fıkhi yönetim konusunda katılımcıların temel sorun olarak nitelediği dört ana konu olduğu belirlenmiştir. Bunlar düzenleyici ve denetleyici makamların işlevi, düzenlemelerin kapsamı, fıkhi kararlar ve FFK'ların yönetimine ilişkin konulardır.

Danışma Komitesinin Roller: Katılımcılar danışma komitesinin rolleri konusunda ürün ve hizmetlerin uyumu için fıkhi perspektifinden FFK'lara danışmanlık yapma ve denetim rolüne odaklanmaktadır. Katılımcılar tarafından danışma komitelerinin rolleri yalnızca fıkhi uyumu sağlamaya yönelik prosedürle ilgili biçimsel noktalarla sınırlandırılmış; İslam ahlakı ve değerleri ile faizsiz finansın sosyo-ekonomik işlevini teşvik etme gibi temel rolleri göz ardı edilmiştir.

Danışma Komitesi Üyelerinin Nitelikleri: Araştırma çoğunlukla FFK'larda danışma komitesi üyelerinin yetkinliğini artırmaya yönelik bir girişim bulunmadığını ortaya koymaktadır. Danışma komitesinin disiplinler arası üyeleri ile ilgili hem düzenlemelerde hem de uygulamada belirsizlikler olduğu görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğunun atama ve görevden alma organı olarak YK'yı uygun bulması Türkiye'deki düzenlemelerle paralelken, atama organının GK olması gerektiğini belirten AAOIFI standartları ile örtüşmemektedir. Gizlilik ilkesi açısından ise çalışma, AAOIFI ve IFSB fıkhi yönetim standartları ile uyumlu olarak gizlilik şartının komite üyelerinin sözleşmelerinde açıkça belirtildiği konusunda katılımcıların tamamının hemfikir olduğunu ortaya koymaktadır.

Operasyonel Prosedürler: Çalışma FFK’ların danışma komiteleri için belirli kılavuzlar veya operasyonel prosedürler sağlama konusunda yerinde uygulamaları olduğunu, toplantı sıklığı ile ilgili olarak ise danışma komiteleri arasında farklı uygulamalar olsa da düzenleme ve standartlarda belirtilen asgari toplanma sıklığı şartının karşılandığını ortaya koymaktadır. Araştırmanın sonuçları danışma komitelerinin özellikle nihai denetim işlevini yerine getirirken, büyük ölçüde fıkhi iç denetim birimine güvendiğini göstermektedir.

Fıkhi Yönetişime Yönelik Diğer Görüş ve Öneriler: Çalışma, katılımcıların genel olarak mevcut faizsiz kurumsal yönetim uygulamalarında birtakım eksiklik ve zayıflıklar olduğunu kabul ettiklerini ortaya koymaktadır. Belirtilen zayıflıklar; fıkhi denetim ve izleme faaliyetlerinin yeterince etkin olmaması, düzenlemelerin muhasebe, finansal denetim ve raporlama konuları üzerinde yoğunlaşması, fıkhi uyum sağlamayan FFK’lara yönelik etkin mekanizmaların eksikliği, sektörel iletişimsizlik, fıkhi yönetişimin yeterince anlaşılması ve eğitim faaliyetlerinin azlığı şeklinde ifade edilmiştir.

Sonuç olarak Türkiye’deki fıkhi yönetim sistemi genel olarak değerlendirildiğinde olumlu gelişmelerin yanında halen birtakım eksiklik ve belirsizliklerin olduğu görülmektedir. Sistemin gelişiminin sağlanmasının, sektörel standardizasyona ulaşılmasının ve faizsiz finans sektöründe fıkhi uyum kültürünün sağlanmasının, uluslararası standartları dikkate alarak hazırlanacak ve fıkhi yönetim sürecinin tüm ayrıntılarını içerecek bütüncül bir fıkhi yönetim çerçeve kılavuzunun yayınlanması ile sağlanabileceği düşünülmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- AAOIFI, (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions), *Governance Standards for IFIs, No. 1-5*, <https://www.aaofı.com>, (Erişim Tarihi: 25.09.2020).
- AAOIFI, (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions), *Accounting, Auditing and Governance Standards*, <https://www.aaofı.com>, (Erişim Tarihi: 15.09.2020).
- AAOIFI, (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions), *External Shari’ah Audit, Auditing Standard for Islamic Financial Institutions No. 6*, <https://www.aaofı.com>, (Erişim Tarihi: 12.04.2021).

- AAOIFI, (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions), *Central Shari'ah Board, Governance Standard No. 8*, <https://www.aaofii.com>, (Erişim Tarihi: 18.05.2021).
- AAOIFI, (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions), *Shari'ah Compliance Function, Governance Standard No. 9*, <https://www.aaofii.com>, (Erişim Tarihi: 24.05.2021).
- AAOIFI, (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions), *Internal Shari'ah Audit, Governance Standard No. 11*, <https://www.aaofii.com>, (Erişim Tarihi: 24.05.2021).
- Albarrak, H., ElHalaby, S. (2019), AAOIFI Governance Standards: Sharia Disclosure and Financial Performance for Islamic Banks, *Journal of Governance & Regulation*, 8(1), s.19-37.
- BDDK, (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu). (2018), *TKBB tarafından Danışma Komitesi Oluşturulmasına İlişkin Karar*, Karar No:7736, [http:// https://www.bddk.org.tr/](http://https://www.bddk.org.tr/), (Erişim Tarihi: 14.02.2021).
- BDDK, (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu). (2019), *Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ*, <https://www.bddk.org.tr/>, (Erişim Tarihi: 14.02.2021).
- Choudhury, M. A. and Hoque, M. Z. (2017), İslami Perspektiften Kurumsal Yönetim (Çev.: Erkan, M.K.), *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 3(2), s.253-272.
- Çalışır, M. (2019), Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ'e Yönelik Değerlendirme Metni, <https://isefam.sakarya.edu.tr/>, (Erişim Tarihi: 04.03.2020).
- Çekin, Ö., Soysal, B. (2014), İslami Finans Sisteminin Geliştirilmesi Sürecinde Merkezi Danışma Kurulu ve Danışma Kurulları Tespitler-Öneriler (Bildiri), *İslam Ekonomisi ve Finansı Çalıştayları-3*, Sakarya Üniversitesi, s.61-76.
- Çelik, İ. (2015), Din ve Kapitalizm Kıskaçındaki Katılım Bankalarının Geleceği, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015(2), s.80-97.
- Ersoy, M. ve Süner, M. (2019), AAOIFI Standartlarının Türkiye'deki Katılım Bankalarına Olası Etkileri, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), s.226-245.
- Faizsiz Finans Koordinasyon Kurulu ile İlgili 2015/17 Sayılı Başbakanlık Genelgesi, Resmi Gazete, Sayı:29563, <https://www.resmigazete.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 15.12.2021).
- Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ, Resmi Gazete, Sayı: 30888, <https://www.resmigazete.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 14.12.2021).
- Faizsiz Finans Kuruluşlarının Bağımsız Denetimini Yürüten Denetçiler İçin Etik Kurallar, Resmi Gazete, Sayı:30978, <https://www.resmigazete.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 24.12.2021).
- Fatmawati, D., Ariffin, N. M., Abidin, N., Hafizah, Z., and Osman, A. Z. (2020), *Shari'ah Governance İn Islamic Banks: Practices, Practitioners and Praxis*, Global Finance Journal, Elsevier.
- Güney, N. (2015). İslami Finansa Şer'i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış, *Türkiye İslam İktisadı Dergisi*, 2(2), s.45-69.
- IFSB (Islamic Financial Services Board), (2008), *Survey on Shari'ah Boards of Institutions Offering Islamic Financial Services Across Jurisdictions*, Kuala Lumpur: IFSB.
- IFSB (Islamic Financial Services Board), *Guiding Principles of Risk Management for Institutions (Other than Insurance Institutions) Offering Only Islamic Financial Services*, <https://ifsb.org>, (Erişim Tarihi: 24.12.2020).
- IFSB (Islamic Financial Services Board), *Guiding Principles of Corporate Governance for Institutions Offering Only Islamic Financial Services (Excluding Islamic Insurance (Takaful) Institutions and Islamic Mutual Funds)*, <https://ifsb.org>, (Erişim Tarihi: 28.12.2020).

- IFSB (Islamic Financial Services Board), *Disclosures to Promote Transparency and Market Discipline for Institutions Offering Islamic Financial Services*, <https://ifsb.org>, (Erişim Tarihi: 12.01.2021).
- IFSB (Islamic Financial Services Board), *Guiding Principles on Shari’ah Governance System in Institutions Offering Islamic Financial Services*, <https://ifsb.org>, (Erişim Tarihi: 25.02.2021).
- IFSB (Islamic Financial Services Board), *Core Principles for Islamic Finance Regulation (Banking Segment) (CPIFR)*, <https://ifsb.org>, (Erişim Tarihi: 11.03.2021).
- KGK (Kamu Gözetim Kurumu), *Faizsiz Finans Denetim Standardı 6: Fıkhi Denetim (Faizsiz Finans Kuruluşlarının Fıkhi İlke ve Kurallara Uygunluk Sağlamasına Yönelik Güvence Denetimi)*, <https://www.kgk.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 15.01.2022).
- Kartal, M. T. (2019), *Katılım Bankacılığında Danışma Komiteleri: Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ Üzerine Bir İnceleme*, Uluslararası Bankacılık, Ekonomi ve Yönetim Araştırmalar Dergisi, 2(2), s.93-108.
- Malik, R. (2020), *Shari’ah Governance Framework and AAOIFI*, 14th Meeting COMCEC Financial Cooperation Working Group, AAOIFI, <https://www.comcec.org/wp-content/uploads/2021/07/4-A.pdf>, (Erişim Tarihi: 24.02.2021).
- Odabaşı, M. (2017), *İslami Finansa Danışma Kurullarının Rolü-Türkiye Örneği*, 6.İslami Bankalar ve Finans Kurumları Şer’i Denetim Konferansı, İstanbul.
- Polat, A. (2018), *Mesleki Ahlak Kuralları ve Katılım Bankacılığı: Türk Bankacılık Etik İlkeleri ve AAOIFI Standartlarının Karşılaştırılması*, 1. Uluslararası Sigortacılık, Bankacılık ve Finans Sempozyumu “Katılım Finansın Ekonomi Politikası”, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Soysal, B. (2019), *İslami Finans Kuruluşlarında Fıkhi Uygunluk Yönetimi* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam İktisadı ve Finansı Anabilim Dalı.
- Şağbanşua, L. (2016), *İslami Finans Kurumlarında İslami Danışma Kurulları: Türkiye İçin Model Önerisi* (Doktora Tezi), Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara.
- TKBB (Türkiye Katılım Bankaları Birliği), *Danışma Kurulunun Oluşumu, Görev, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ*, Karar No:253, (Erişim Tarihi: 10.05.2021).
- TKBB (Türkiye Katılım Bankaları Birliği), *Danışma Kurulunun Çalışma Usul ve Esasları Hakkında İç Yönerge*, Karar No:260/2, <https://tkbb.org.tr>, (Erişim Tarihi: 10.05.2021).
- TKBB (Türkiye Katılım Bankaları Birliği), *Faizsiz Finans Muhasebe Standartları İçerisinde Yer Alan Fıkhi Terimlerin Türkçe Karşılıklarının Tespit Edilmesi*, Karar No:9, <https://tkbb.org.tr>, (Erişim Tarihi: 10.05.2021).
- TKBB (Türkiye Katılım Bankaları Birliği), *Danışma Kurulu Sunum*, <https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/belgeler/>, (Erişim Tarihi: 10.05.2021).
- Tunç, H. (2012), *Katılım Bankacılığı Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması*, İstanbul: Nesil Yayınevi.
- Yanpar, A. (2014), *İslami Finans, İlkeler, Araçlar ve Kurumlar*, İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Yıldırım, D. Ç. ve Yıldırım, S. (2018), *İslami Bankacılık Sistemine Genel Bir Bakış*, Bursa: Ekin Yayın.
- Yücel, E. (2017), *İslam Hukukunda Tahkim ve Katılım Bankalarında Uyuşmazlıkların Tahkim Yoluyla Çözümü*, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 3(2), s.137-160.